

„MAGYAR CSODA” VAGY A „RÉGI ISKOLA”? A magyar kollektivizálás a svéd sajtóban (1948–1967)¹

Bevezető: állam és vidék

Annak ellenére, hogy a huszadik század két kataklizmája után – 1920-ban és 1945-ben – a Kisgazdapárt került vezető helyzetbe,² a többségi társadalmat alkotó parasztság végül egyik esetben sem tudott döntő, hosszútávú befolyást gyakorolni az ország irányítására. Történelmét tekintve a vidékre inkább volt jellemző a reakció, mintsem az aktív alakítás.

Így volt ez az 1945-öt megelőző évszázadban, amikor a piaci verseny kényszerével párhuzamosan megeremtődő modern állam az életvilágok feletti kontroll megerősödését hozta; de különösen a kommunista diktatúra kiépülésével, amely a lenini-sztálini doktrína szellemében igyekezett uralma alá vonni a vidéket, az iparosítás emberi és anyagi erőforrásának tekintve azt.³ A nemzetközi szakirodalomban is mind erősebbé válik az nézet, miszerint a szocializmus időszakában a vidéki életvilág volt az, amely a legradikálisabb átalakításon ment keresztül.⁴

Noha a propaganda fenntartotta annak képét, hogy mindezen folyamatok kedvezőek a vidéken élők számára, a kortársak korán észlelték a negatív következményeket⁵, amelyek aztán lassan a rendszer önképébe is beépültek.⁶ Mindvégig tabu maradt viszont az erőszak, amit még a rendszerváltás utáni magyar történeti művekben is jellemzően csak a Rákosi-korszakra vonatkoztatva ábrázoltak. Az

¹ A kutatás az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport támogatásával valósult meg. Köszönöm Bajusz Judith segítségét és azt, hogy fáradságot nem ismervé bővítette svéd tudásom.

² Földesi Margit – Szerencsés Károly: *Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország XX. századi történetéhez*. Budapest, 2015, 47–54.

³ Horváth Gergely Krisztián: Örökségünk és adósságaink. A rurális társadalomtörténet lehetőségei Magyarországon. *Ethnographia*, 2015, 3. sz. 417–433.

⁴ Gail Klingman – Katherine Verdery: *Peasants under Siege – The Collectivization of Romanian Agriculture 1949–1962*. Princeton – Oxford, 2011, 3–6.; Cristina Petrescu: Peasants into Agro-Industrial Workers. The Communist Modernization of Romanian Villages, 1974–1989. In: Sorin Radu – Cosmin Budeancă (ed.): *Countryside and Communism in Eastern Europe. Perceptions, Attitudes, Propaganda*. Bécs, 2016, 594–618.

⁵ Horváth Gergely Krisztián: Communist Agricultural Policy and Two Waves of Collectivization. In: Kiss Réka – Horváth Zsolt (szerk.): *NEB Yearbook 2016–2017*. Budapest, 2018, 11–44.

⁶ Csikós Gábor: Countryside Modernized or Traumatized? Rural Mental Health in Hungary after the Collectivization of Agriculture. *Hiperborea*, 2020. 1. sz. 74–98.

1959 és 1961 közötti kollektivizálási hullám erőszakosságát sikerrel tabusította a pártállam,⁷ és a közvélemény felé a téveszesítést egy sikeres modernizációs projekt elemeként közvetítették. Igaz ugyan, hogy ezekben az években számos panaszlevél érkezett a *Népszabadság* vagy a Magyar Rádió szerkesztőségébe, ám ezek fennakadtak a cenzúrán, a szociografikus beszámolók is csak töredékes, sok esetben metaforikus-kódot formában közvetíthették az erőszak megvalósulását.⁸ Ebben az időszakban a nyugati sajtó a gyarmati mozgalmakra figyelt, és például 1956-tal összevetve sokkal kevesebb figyelmet fordított a kelet-európai eseményekre,⁹ amelyek azonban intergenerációs traumákon keresztül sok vonatkozásban máig is éreztetik hatásukat.¹⁰

De valóban teljes lett volna a nyugat-európai érdektelenség?

A kérdés megválaszolásához a kortárs, 1948–1967 közötti svédországi sajtó bemutatásával közelíthetünk. Az ország kiválasztása részben önkényes: egyrészt indokolta a forrásanyag könnyű elérhetősége, mivel a koronavírus-járvány tavaszi időszakában a Svéd Nemzeti Könyvtár (*Kungliga Biblioteket*) ingyenesen hozzáférhetővé tette digitalizált sajtóanyagát. Másrészt az ország sajtópluralizmusa teret engedett a különböző világnézetű vélemények megjelenésének, és noha előfordult, hogy a svéd lapok ugyanabból a magyarországi pártsajtóból szemléztek, az értelmezési keret már nagy különbségeket mutathatott. Ez azért is fontos, mert a történelmi szükségszerűséget sulykoló megközelítés elhalványítja például, hogy a Kominform által elrendelt kollektivizálást kezdetben maguk a kelet-európai kommunista vezetők sem támogatták, tartva attól, hogy növelik kiszolgáltatottságukat a szovjeteknek, illetve, hogy amúgy sem erős vidéki befolyásukat ezzel végleg erodálják.¹¹ Harmadrészt Svédország azon kevés nyugati országok közül való, amely számára egykori állampolgárainak leszármazottai közvetíthették a szovjet kollektivizálás tapasztalatait. Ukrajna területén még az 1780-as években jött létre az a kolónia – *Gammalsvenskby* –, amelynek lakói a 19. század közepétől élő kapcsolatot tartottak fenn finnországi és anyaországi svédekkel, akik pedig adományaikkal

⁷ Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politika társadalomtörténete. 1945-1965.* Budapest, 2012, 57–59.; Uő: *A paraszti társadalom magyarországi felszámolása és az elfojtott emlékezet. Korunk*, 2013. 10. sz. 31–37.

⁸ Horváth Gergely Krisztián: „Kétségbeesésben írtam”. Kulaküldözés – kollektivizálás – elvándorlás a Kádár-korszak szociográfiáiban. In: Galambos István – Horváth Gergely Krisztián (szerk): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* – Budapest, 2019, 183–219.

⁹ Joan Sokolovsky: *Peasants And Power: State Autonomy And The Collectivization Of Agriculture In Eastern Europe.* (Westview Special Studies on the Soviet Union and Eastern Europe). San Francisco – Oxford, 1990, 2–4.

¹⁰ Tracy McDonald: The Process of Collectivisation Violence. *Europe-Asia Studies*. Vol. 65, No. 9, November 2013, 1827–1847.

¹¹ Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története.* I. Budapest – Párizs, 1991, 240.; Constantin Iordachi – Katherine Verdery: Conclusions. In: Constantin Iordachi – Dorin Dobrinu (ed.): *Transforming Peasants, Property and Power.* Budapest – New York, 2009, 455–472.

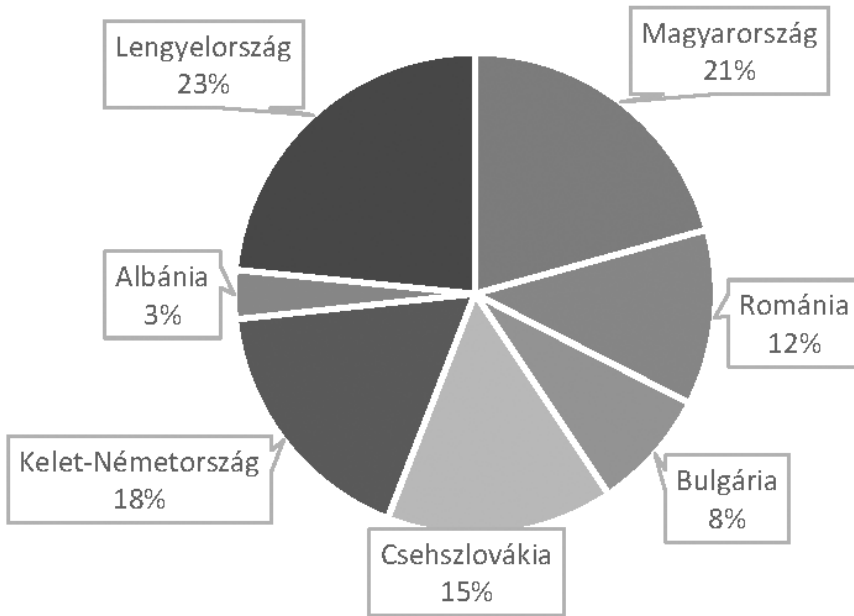
segítették a település fejlődését. A régi svéd dialektust beszélő és a lutheránus hitet gyakorló közösség elkülönült a helyi többségi társadalomtól, ám a kommunista időkkel kezdődően mind több állami törekvés igyekezett felszámolni különállásukat. Amikor a falu népe 1929-ben a Svédországba való költözés mellett döntött, egy tragikus bolyongás vette kezdetét. A svéd kormány nem támogatta az együttes letelepedést, és a gazdasági világválság sújtotta ország lakói sem fogadták szívesen a betelepülőket. A konfliktusok hatására háromszáz falusi aztán inkább a Szovjetunióba való visszaköltözés mellett döntött, és ott *Röd Svenskby* néven kolhozt alapítottak. A svéd kommunista párt által is támogatott próbálkozásaiknak a *holodomor*,¹² a koncepciók perek és az azt követő letartóztatások vetettek véget.¹³ Végül pedig Svédország azért is tűnhet jó választásnak, mert léteztek ugyan svéd–magyar kapcsolatok (elég itt csak a második világháborút követő svédországi munkavállalásokra vagy a svéd ruhasegély-akciókra utalni), a nagy földrajzi távolság mégis lehetővé teszi, hogy a narratívák a maguk tömörségében, esszenciájukban jelentkezzenek.

Az *online*-keresés feltárta, hogy 1948 és 1967 között 563 cikk foglalkozott a kelet-európai kollektivizálás eseményeivel. Maga a folyamat 1962-vel lezárult ugyan, mégis hasznosnak tűnt további évek beemelése, mivel reflexió, elemzés vagy utólagos összegzés várhatóan még ezekben az években is születhetett. Az adatok a maguk statisztikai szikárságukban azt mutatják, hogy a kollektivizálás tárgyalásakor megkülönböztetett érdeklődés övezte Magyarországot, hiszen az említett írások 21%-ában megjelent, míg Csehszlovákia 15, Románia 12, Bulgária pedig mindösszesen 8%-kal szerepelt. Elmondható tehát, hogy a magyar viszonyok átalakulását/átalakítását viszonylag nagy figyelem kísérte, különösen az utolsó téveszesítési kampány időszakában, 1959-ben.

¹² Az Ukrajnában 1932–1933-ban pusztító éhínség, amelyet a szovjet iparpolitika és a kollektivizálás idézett elő, és amelynek 3 és 7,5 millió közé becsülik áldozatait.

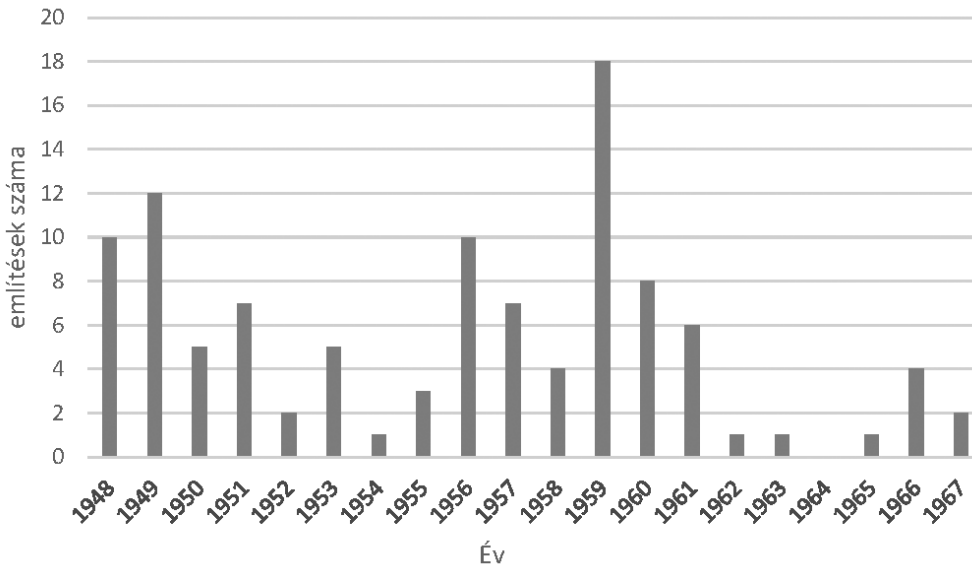
¹³ Andrej Kotljarchuk: Little Red Sweden in Ukraine – the 1930s Comintern project in Gammalsvenskby. In: Piotr Wawrzenuk – Julia Malitska (eds.): *The Lost Swedish Tribe Reapproaching the history of Gammalsvenskby in Ukraine*. Stockholm, 2014, 111–149.

Beszámolók kollektivizálásról (1948–1967) országonkénti bontásban

A kelet-európai kollektivizálást hosszabb vagy rövidebb terjedelemben említő cikkek statisztikai mutatói alapján úgy tűnik, hogy a magyar és a lengyel iránt mutatkozott a legnagyobb érdeklődés. Milyen mintázat látható évenkénti bontásban csak Magyarországra koncentrálva?

A magyar kollektivizálás a svéd sajtóban (1948–1967)

Év	Összesen	Évi átlag
1948–1956	55	6,1
1957–1961	43	8,6

Mindkét esetben a megindulást kísérte nagyobb érdeklődés: 1948 és 1949, illetve 1959 esetében jól látszik ez. Vagyis itt is kimutatható az „eredet bálványá”,¹⁴ azaz, hogy az eredet kérdése jobban vonzotta az érdeklődést, mint maguk a folyamatok. E tanulmány viszont igyekszik ezeket a folyamatokat is megragadni. Arra a kérdésre összefoglalóan, hogy ezekben a cikkekben, híradásokban milyen tágabb politikai keretben jelentkezett a mezőgazdaság kollektivizálása. Kérdés továbbá, hogy az elemzéshez milyen helyi eseményeket használtak fel, azoknak milyen értelmezését adták. Mi volt az egyes korszakok (Horthy-, Rákosi- vagy éppen a korai Kádár-korszak) értékelése?

Kollektivizálás az ötvenes évek első felében. A kommunista sajtó

A svédországi kommunista mozgalom a szovjet megszállás hiányában viszonylag sokszínű maradhatott. 1929-ben a húszezres pártban nagy szakadás történt, amikor a tagság négyötöde a Komintern ellen, egyötöde a Kominternhez való csatlakozás mellett döntött. A *Norrskensflamman* című lap a pro-komintern nézeteket propagálta.¹⁵ Mivel ez a tanulmány a magyarországi viszonyok recepciójával foglalkozik, itt most nincs lehetőség e mozgalmak részletes taglalására, és a magyarországi kollektivizálás kapcsán kifejtett hasonló nézeteik miatt sem tűnik indokoltnak a kommunista ernyő alá besorolt lapok rigorózus szétválogatása.

A magyarországi pártsajtó üzeneteihez leginkább a göteborgi alapítású *Arbetartidningen* („Munkásújság”) igazodott, ami annyira talán nem is meglepő, hiszen a szerkesztőségében Moszkvában is képződő kommunista politikusokat találunk. A lapnak a magyar belpolitikáról közvetített képe dichotóm. Horthy Miklós negatív megítélését leglátványosabban talán az demonstrálhatja, hogy még az ellene tervezett nyilas puccs leleplezésekor is olyan karikatúrát mellékeltek, amely őt pisztolyt felhúzó, szájában tört harapó diktátorként ábrázolta.¹⁶ Ellenpólusa az a Rákosi Mátyás, akinek címlapon elhelyezett arcképével az 1952. március 8-i szám jelent meg, közvetlenül alatta Rudolf Nilsennek (1901–1929) *Rákosi* című verse norvég nyelven, amit aztán hosszabb beszámoló követett a magyar pártvezér életrajzáról és rendszeréről.¹⁷

¹⁴ Marc Bloch: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Budapest. 1996, 27–28.

¹⁵ Kotljarchuk i. m.

¹⁶ *Arbetartidningen*, 1940. november 9. Nazisternas kuppförsök avvärjat i sista ögonblicket (A nácik államcsínyét az utolsó pillanatban hártották el).

A Rákosi-rendszernek nem ez az első méltatása. 1950 márciusában már hosszabban beszámoltak az első hároméves terv sikereiről, amit a Magyar Népköztársaság tulajdonképpen két év és hét hónap alatt végrehajtott, mégpedig „teljes sikerrel”. Az elemzés – amely Vas Zoltánnak (1903–1983) a *Szabad Népben* megjelent írásán alapult – lényegében Magyarország harmincéves gazdaságtörténetének kommunista szellemiségű összefoglalója. A Horthy-korszak igazságtalanságait azzal a megállapítással illusztrálta, hogy a nemzeti jövedelem háromötödét a lakosságnak csak egyötödét kitevő társadalmi rétege birtokolta: a papok és a nagykapitalisták, illetve a hozzájuk társuló nagygazdák (*storbönder*), valamint az állam kiszolgálói. Ezzel szemben a Magyar Népköztársaságban „mindenki nyilvánvalóan jobb életszínvonalon él, mint a papok feudális rezsimje alatt.” Ennek gazdasági hátterét az adja, hogy míg 1938-ban az ipar mindössze 35,3%-át tette ki a nemzeti összterméknek, addig 1949-ben már 49,2%-át. Noha a mezőgazdaság részesedése 34%-ról 27,2%-ra esett vissza az ipar nagyarányú fejlődése miatt, termelékenysége körülbelül 60%-kal növekedett. A városokban több az áru, és a parasztok széles tömegét is ipari termékekkel látják el. A cikk részletezte azt is, hogy az eredeti számítások szerint a hároméves terv a nemzeti jövedelem 82,3%-os növelését irányozta elő, ám a „magyar munkások és parasztok” végül nemcsak elérték, de túl is szárnyalták ezt, és kevesebb mint három év alatt a magyar gazdaság teljesítőképességét megkétszerezték. Ez még nagyobb eredmény akkor – így a cikk –, ha a „fasiszta Horthy-diktatúra” stagnáló éveivel hasonlítjuk; 1925 és 1939 között ugyanis a nagyszámú külföldi kölcsönök következtében a gazdasági haszon a „brit, amerikai és francia kapitalistákhoz vándorolt”, a nemzeti jövedelem pedig 14 év alatt csupán „nyomorúságos” 28%-kal növekedett. A népi demokrácia ezzel szemben évi 32%-kal tudta növelni a gazdaságot, ami azért is nagyszerű teljesítmény, mert háborús csapások és a „hitleristák kizsákmányoló rendszere” nagyon legyengítették az országot.

Az írás két indokkal magyarázta a magyar életszínvonal emelkedését. „Először is a népköztársaság a földreformok és az államosítások konzekvens végrehajtásával véget vetett a széles néptömegek kiszípolozásának. A másik pedig az átmenet a szocialista gazdaságba, ami egy korábban ismeretlen fejlődést eredményezett a termelőerőben és egy példátlan növekedést a termékek előállításában.” A szocializmus sikerét mutatta a lap szerint, hogy a nemzeti össztermék 66%-a származott az államosított szektorból és csak a harmada az egyéniből. „Fokozatosan és szabad döntésből” államosított lesz a mezőgazdaság és a kereskedelem, még ha a mezőgazdaságban egyelőre dominál is az egyéni gazdálkodás. „Az állam semmilyen körülmények között nem fog nyomást gyakorolni, hogy elősegítse a kollektivizálást. A termelőszövetkezeti földművesek szemmel láthatóan előnyöket szereznek, és fokozatosan a kisgazdák vagy a közepes gazdálkodók felé emelkednek.” És a verdikt: a

¹⁷ *Arbetartidningen*, 1952. március 8. Sådana kamrater leder folket i hela världen till seger (Ilyen elvtársak vezetnek győzelemre a népet az egész világon).

szocializmus Magyarország esetében is azt dokumentálta, hogy egy „szegény és kiszípolozott nép” is elindulhat a „siker és a jólét útján”.¹⁸

Bő fél évvel később egy rövidebb cikk ismét kitért a kollektivizálásra. A „romló nemzetközi helyzet” miatt Magyarország a békeszerződés által kijelölt határig emelte hadserege létszámát. Röviden idézték Rákosi egyik beszédét is, amelyben a kommunista vezető a nehéz élelmiszerellátást a „kollektivizálás lassú ütemével” magyarázta. „*Talán van remény némi javulásra, ha az egyéni gazdálkodók, akik a földek nagyobb részét birtokolják, elhatározzák magukat a kollektivizált mezőgazdasághoz való csatlakozáshoz.*”¹⁹

A sorok között olvasni tudóknak feltűnhetett a két cikk ellentmondása a magyar életszínvonalat illetően, ám még ezzel együtt is érzékelhető, hogy a lap lényegében a Rákosi-propagandát közölte. Ahelyett, hogy a társadalmi tapasztalattal vagy más sajtóhírekkel ütköztetnénk az állításait, érdemes megvizsgálni, mennyit változott a narratíva, a rendszer értékelése egy évtized leforgása alatt. Az 1959-ben publikált cikk címe: *A magyar csoda*, nem hagy sok kétséget a kérdésre adott válasz felől. A háromrészes sorozat azzal nyitott, hogy „*az 1956-os októberi események alatt a hírközlés teljesen leegyszerűsödött, és mi itt, Svédországban sokat hallottunk a szocialista rezsim által elkövetett hibákról.*” A szerző a hírközlés kiegyensúlyozottságára hivatkozva éppen ezért most mindazokat a nagy eredményeket ígéri számba venni, amelyeket a kommunisták 1945-től elértek.

Az 1945-ös választási kudarc magyarázata a Rákosi Mátyás által is adott értelmezés, miszerint a „nyíltan fasiszta pártok” nem indulhattak, ezért választóik – a nagybirtokosok és „más reakciós erők” – a kisgazdákra szavaztak. A cikk megemlítette, hogy a koalíciós kormány nyolc miniszterét kisgazdák adták, de azt már nem közölte, hogy a legnagyobb befolyást gyakorló minisztériumok baloldali irányítás alá kerültek. Hangsúlyozták viszont, hogy a kommunistákat leszámítva „minden párt kompromittálódott a Horthy-rezsimben”, ezért a kommunisták az egyetlenek, akik következetesen, áldozatokat hozva (káderek száműzése) küzdöttek a fasiszmus ellen. Az 1945-ös földosztást egyértelműen a kommunisták érdemének tekintette, amely során 3,3 millió hektár került szétosztásra, Magyarország területének 35%-a. A föld nélküli vagy kevés földdel rendelkező parasztok 60%-ban részesültek a földreform juttatásaiból.

S hogy miért kanyarodott a kommunista párt politikája néhány év leforgása alatt a földosztástól a kollektivizálásig, azt főként külső tényezőkkel magyarázták. Közölték Nagy Ferenc (1903–1979) miniszterelnök állítólagos mondanak is, miszerint ő maga „*minden nap azt remélte, hogy kormányváltás lesz és újra visszatérnek*

¹⁸ *Arbetartidningen*, 1950. június 13. Ungerns treårsplan fördubblade befolkningens nationalinkomst. Kraftig ökning av både industri och jordbruk (Magyarország hároméves terve megduplázta a lakosság nemzeti jövedelmét. Erős növekedés mind az iparban, mind a mezőgazdaságban).

¹⁹ *Arbetartidningen*, 1951. február 27. Ungern stärker sitt försvar (Magyarország megerősíti a védelmét).

a régi idők”. A narratíva szerint a grófok és bárók visszatérési kísérletei félelmet keltettek a parasztságban, és mivel földjeik amúgy is kis méretűek voltak a megfelelő önellátáshoz, számukra is a kollektivizálás bizonyult az egyedüli kiútnak. A cikkben felmondták a lenini tételt, miszerint az iparosítás nemcsak az életszínvonalat növeli, de munkaerőt is szabadít fel a mezőgazdaságban. A bankok és az ipar államosítása kapcsán hivatkozták Howard K. Smith (1914–2002) megállapításait, aki szerint a tömegek életszínvonala egész történelmük során most ért a legmagasabb szintre. A bányászat és a kohászat teljesítménye több mint harmadával jobb a Horthy-korszak legjobb éveinél, a reálkeresetek 10–20%-kal magasabbak, mint a háború előtt, 1950-ben pedig megszűnt a munkanélküliség. A kommunisták győzelme az infláció leküzdése is, amelynek mértéke pedig az „előző világháború” osztrák vagy német inflációjával vethető csak össze. Ezt szemléltetendő az újságíró leírta, hogy *„1947-ben egy magyarországi utazásom során láttam egy újságárust Székesfehérváron, aki kioszkját ezer és millió pengős bankjegyekkel tapétázta ki.”* A kommunisták által bevezetett valuta, a forint, stabil fizetőeszköz maradt, *„ami kitartott az 1956-os inflációs fenyegetéssel szemben is”*. A cikk – a pócspetri eset²⁰ tárgyalása nélkül – ismertette az iskolák államosításának ügyét is, ami lehetővé tette a proletárok iskolázását. *„1956-ban a demonstrálók között ellenforradalmárként menetelő egyetemisták nagy része sosem lehetett volna egyetemi hallgató, ha a népköztársaság nem demokratizálja a felsőoktatást.”* Zárásként az újságíró újabb személyes emlékeit idézte, köztük Dinnyés Lajos (1901–1961) első sajtótájékoztatóját, Tildy Zoltán meglátogatását, illetve egy interjút Rákosival. A kérdésre – konspirálnak-e a kormány ellen? – Rákosi nevetve válaszolt: *„Persze, hogy konspirálnak, hiszen elvettük a gyáraikat és bankjaikat. Én magam is régi konspirátor vagyok, engem ez nem tölt el aggodalommal.”*²¹

Az 1950-es évek svéd kommunista sajtója a kollektivizálást gazdasági szükség-szerűségként ábrázolta, a termelőszövetkezet mint a nagyüzemi gazdálkodás eszköze jelent meg, amely az életszínvonalat emelni képes. A társadalmi tapasztalatról azonban nem olvashatunk, a „steril” szövegek jellemzően a hatalmon lévő politikai elit narratíváit közvetítették.

Mást közvetítettek-e a nem kommunista lapok? A magukat centrumként meghatározók, a konzervatívok vagy a liberálisok? A következőkben az ő nézőpontjukat mutatjuk be. Mivel a kommunizmussal mind kritikusabb hangot ütöttek meg és mivel szerkesztőségeik között volt átjárás, a következőkben közös alfejezetben ismertetjük őket, időnként jelölve politikai hovatartozásukat.

²⁰ 1948. június 3-án az iskolák államosítása elleni tüntetés során, dulakodás közben életét veszítette egy rendőr. Halála köré koncepciók pert építettek, ami megbélyegezte a falut, az iskolaállamosításoknak pedig ideológiai hivatkozási alapot szolgáltatott.

²¹ *Arbetartidningen*, 1959. január 7. Det ungerska undret (A magyar csoda).

A nem kommunista sajtó

A jobboldali *Svenska Dagbladet* („A Svéd Napilap”) volt az első a svéd lapok közül, amely számot adott a kollektivizálásról Kelet-Európában. Beszámolójuk szerint a Kominform deklarációja nagy nyugtalanságot keltett, úgyhogy a kisgazdapárt vezetői: Dobi István és Dinnyés miniszterelnök olyan „megnyugtató nyilatkozat” kiadására kényszerült, miszerint „a kormány továbbra is azon az állásponton van, hogy elismeri a paraszti magántulajdont.”²² Mindez lényegében másfél hónappal Rákosi Mátyás kecskeméti beszéde²³ előtt...

A liberális *Dagens Nyheter* („A Nap Hírei”) első híradása a magyarországi kollektivizálásról a hadsereg növelése kapcsán jelent meg. Rákosi a nehéz körülmények okaként a kollektivizálás lassú ütemét jelölte meg. „Nincs semmiféle remény a javulásra, míg a magán földtulajdonsok – akik még mindig nagyobb részét birtokolják a földeknek – nem csatlakoznak a termelősövetkezetekhez.”²⁴ Anders Helénnek az *Expressen*-ben megjelent cikke pedig bécsi forrásokra hivatkozva idézte Rákosi kijelentéseit, miszerint „a kulákok a felelősek azért, mert kudarcot vallottunk a mi mezőgazdasági politikánkkal. [...] A parasztok és kizárólag a parasztok viselik a felelősségét a mostani gazdasági krízisnek Magyarországon.” Beszédében Rákosi támadta a basáskodó (*paschor*) pártfunkcionáriusokat és kritizálta a nyugati irodalom befolyását is „de, folytatta, a legnagyobb problémát továbbra is a parasztok ellenállása jelenti. A mezőgazdaság kollektivizálása szemmel láthatóan csökkentette a kulákok befolyását, de még a kommunista pártban is sok olyan tag van, aki visszataszítóan szabotálja a kollektivizálást.”²⁵

Az 1951-ben Londonba eljuttatott titkos jelentésekre hivatkozva írta meg cikkét G. B. Thomas. A szerző a Budapestről való tömeges kitelepítésekről és kommunista vezetők – Kádár János és Kállai Gyula – letartóztatásáról számolt be, amit a válságra adott válaszként értelmezett. Magyarország (és Csehszlovákia) két fő nehézséggel került szembe, amikor Oroszország (*Rysland*) utasítását követte: a nehézipar erőltetésével és a kollektivizálással. A nehézipar munkaerőhiánnyal küzdött – 1951-ben főként a fiatalok és a nők köréből toboroztak új munkásokat – a kollektivizálás lendülete pedig megtört a „paraszság passzív ellenállásán”. Rákosi értelmezésében mindezen kudarcok oka az volt, hogy a „kulákok túlzottan aktívak, a pártfunkcionáriusok pedig túlzottan passzívak” voltak. A kényszerkollektivizálás

²² *Svenska Dagbladet*, 1948. július 11. Ungerns „kulaker” får behålla jord (Magyarország „kulákjai” megtarthatják földjeiket).

²³ Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án, Kecskeméten elmondott beszédében az „összefogás, a szövetkezés útját” hirdette meg a paraszság számára, elindítva ezzel a kollektivizálás első hullámát, ami a gyakorlatban – szovjet mintát követve – erőszakos agitációs kampányok során valósult meg.

²⁴ *Dagens Nyheter*, 1951. február 26. Ungerska armén utökas 65 000 man sätts upp (A magyar hadsereget 65 000 főre növelték).

²⁵ *Expressen*, 1951. február 27. Rakosi förespår nyaurensingar (Rákosi új tisztogatásokat jósol).

(*tvångskollektivisering*) további következménye az élelmiszerhiány. Adódott tehát a kérdés: éhező néppel elérhetőek lesznek-e majd Moszkva stratégiai céljai?²⁶

Egy helyi lap, a *Trellebogs Tidningen* („Trelleborg Újságja”) fényképpel illusztrált, hosszabb cikket közölt a magyarországi mezőgazdaság helyzetéről. Az újság arról írt, hogy a kommunista mezőgazdasági politika Európában a kollektivizálás oldalán van, a szovjet mintát követi. A tervek három kolhozformával számolnak, a kolhozokat traktorállomások segítik, amelyek állományát azonban a korábbi paraszti tulajdon képezi. A kollektivizálás nem pusztán új termelési rendet, hanem egyfajta új embertípust is jelent: a szocialista ember megteremtésének kísérlete is zajlik tehát. A lap felhívta a figyelmet arra is, hogy a parasztok magántulajdonuk elvételével és politikai jogaik felfüggesztésével tulajdonképpen az állam jobbágysai lesznek. Hangsúlyozta az egyház elleni fellépés jelenségét és kitért arra is, hogy 1945-ben még senki sem beszélt kolhozokról Magyarországon. A kommunisták akkor azt hirdették a „földreform hevében”, hogy a magyar viszonyok nem teszik lehetővé a kolhozrendszert, és „virágzó kisparaszti gazdaságokat” ígértek. Mindannyian tudatában voltak ugyanakkor annak, hogy a földosztás csak az első lépés volt. A parasztság sok évtizedes problémáira és tragédiára két megoldás ajánlott: a kommunista (kolhozok) és a nem kommunista, amely a szabad gazdasági formáknak adott teret. Ez utóbbi keretében valósították volna meg a programot, melyben az új gazdaságokat hitelekkel támogatják, hangsúlyozva a paraszti érdekegyeztetést és képviselést; a kisgazdapárt azonban elvesztette esélyeit a helyzet befolyásolására. A cikk megírásának időpontjában 1500 termelősövetkezet működött az országban, 50 ezer család részvételével mintegy 150 ezer hektáron. Nem sok, amit a kommunisták elértek – szólt az értékelés – de tisztán láthatóan növekedett az ütem, a „vörös kormányzat komolyan veszi” ezt a feladatot. A lap meglátása szerint a magyar parasztság egyedül áll szembe az ellenséggel, a „kollektivizmus-sal”. *„Ha a kommunisták kolhozokat akarnak, azt csak erőszakkal tudják megszervezni, mert a magyar parasztok jószántukból, rábeszélés útján nem fognak csatlakozni.”*²⁷

A cikk társadalmi hatásokkal is foglalkozó, a propaganda mögé hatoló megközelítése nem csupán a szerző lényeglátásával magyarázható. Olyan magyar írta, aki személyes tapasztalatokat szerzett a kommunista hatalomgyakorlásról. Vámos Imre (1927–1993) a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként az 1945-ös földosztás során az Üröm községben tapasztalt visszaéléseket Veres Péternél panaszolta, majd újraosztotta a földeket akár saját családjával szemben is (apjától is visszavette a frissen megszerzett földjét). 1945 augusztusában izgatás vádjával feljelentették, ügyét népbíróóság tárgyalta. A parasztpárti bíró az eljárás lefolytatásáig azonban szabad-

²⁶ *Svenska Dagbladet*, 1951. június 29. Ungersk kollektivisering i motvind (Magyar kollektivizálás ellenszélben).

²⁷ *Trelleborgstidningen*, 1950. március 11. Kolhossystemet införes i Ungern (A kolhozrendszer bevezetésre kerül Magyarországon).

lára bocsátotta, ami aztán lehetővé tette Vámos számára, hogy 1948 novemberében elhagyja az országot. A cikk megírása idején Svájcban élt.²⁸

Találunk magyar származású szerzőt a *Dagens Nyheter* szerzői között is. Hámori László (1911–1983) 1934 és 1942 között ügyvédként működött Budapesten, a negyvenes években több ízben volt munkaszolgálatos. 1945-ben lett a *Népszava* munkatársa, 1949-ben Svédországba emigrált, és haláláig itt is élt; számos kulturális, illetve külpolitikai témájú cikket írt.²⁹ Ezek egyikének meglátása szerint Rákosi rendszerének kádereire volt a leginkább jellemző a moszkvai kiképzés, és ez lehet a magyarázata annak, hogy Magyarország elsőként hajtotta végre belpolitikájában a rendszer céljait. A „régikurzus” időszakában erőteljesen propagálták a kolhozokhoz való csatlakozást, kemény kampányok zajlottak a „kulákok” ellen, akiket szabotázs vádjával ítélték börtönbüntetésre. Nagy Imre 1953. július 4-i kinevezésével azonban Magyarország a keleti országok közül elsőként indított változást is. A kommunista párt kongresszusa ugyanakkor megemlítette, hogy az új kurzus nem jelent hosszú távú változást, csak egy taktikai átmenetet. „Kétség nélkül a mezőgazdasági reform a rendszer súlyponti kérdése. A kongresszusi beszámoló alapján körülbelül 200 ezer fő hagyta el a kolhozokat, amely körülbelül a tagság 45%-a. Jelenleg a kolhozok művelésében van a magyar termőterületek 18%-a, az állami gazdaságok részesedése ebből 13%. Egy évvel ezelőtt még a földek 30%-a volt kolhozok kezelésében. A kormány engedélyezte a kilépést a kolhozokból, csökkentette a beszolgáltatási kötelezettséget és szabad kereskedelmet engedett olyan termékekre, amelyeket a földművesek állítanak elő. De az élelmiszerkészlet ennek ellenére nem nőtt számottevően, és a pártkongresszuson sok panasz hangzott el, különösen a hús- és zsírhány miatt.”

A *Svenska Dagbladet* következő, Magyarországot tárgyaló írása 1956 nyarán, egy AP – TT Reuter-hír átvételével készült. Ez Farkas Mihály – „Nagy Imre közeli barátjának” – bukásával foglalkozott. A világpolitikai szintet is érintő elemzés – Hruscsov „detronizálta” Malenkovot – kitért arra, hogy a Nagy-féle „új vonal” sértette a „nehézipar és a kollektivizálás érdekeit, de nagyon sok támogatója van (magyar értelmiségiek, párttagok és sok munkás), akik követelik a visszatérést ehhez a politikához”. Gerő Ernő ezzel szemben olyan népfrontos kormányzás lehetőségét vetette fel, amely a nem kommunista tagok számára is jelentős pozíciókat kínálhat.³⁰ Az „új kurzus”-ról írt jellemzésében a *Dagens Nyheter* is kitért arra, hogy Nagy részlegesen csökkentette a nagyipari befektetéseket (pl. a metróépítés leállítása Budapesten), az

²⁸ Borvendég Zsuzsanna: Célszemély a Látóhatáron. Vámos Imre beszerzésének története. *Betekintő*, 2013. 3. sz.

²⁹ <https://www.immi.se/kultur/authors/ungrare/hamori.htm>;
<https://mek.oszk.hu/04000/04038/html/h.htm>;
<http://runeberg.org/sfl/4/0165.html>

³⁰ *Svenska Dagbladet*, 1956. július 23. Gerő till aktion i Ungern mot anhängarna till Nagy (Gerő akcióiban Magyarországon Nagy követői ellen).

árak csökkentésével igyekezett növelni a „munkások életszínvonalát”, az 1951-ben és 1952-ben deportáltak pedig visszatérhettek korábbi lakhelyükre. A cikk kritikus értékelése szerint azonban az életszínvonal emelkedése nem döntő, és a legfontosabb ipari körzetben, Borsodban a megígért hatból még csak három munkáslakótelepet építettek meg. Számos gyűlölt figurát – a titkosrendőrség vezetőjét és Gerő Ernőt – eltávolítottak ugyan a hatalomból, de a kommunista szervezetek tagsága csökkent: a fiatalok szervezetei 120 ezer fővel, a nőszervezeteké 440 ezer fővel, új tagok pedig nem jelentkeztek.³¹

Fél évvel később, a Nagy Imre bukása előtti hetekben már sokkal pozitívabb volt a magyar miniszterelnök megítélése. Nagyot lehetetlen helyzetbe hozta szívbetegsége, a mind súlyosbodó gazdasági krízis és támogatójának, Malenkovnak a bukása. A párton belül a baloldal megerősödött, és szorgalmazza a visszatérést az 1953 júliusa előtti politikához, amellyel ismét alacsonyabb életszínvonalra kényszerítik majd a parasztokat és a munkásokat. Rákosi ismételt hatalomra jutása a párton belüli vasfegyelmet, a kultúra területén megnyilvánuló szigorot és a kollektivizálás folytatását jelenti majd.³²

Ugyanebben a lapszámban egy másik cikk úgy jellemezte a helyzetet, hogy „*Nincs a Szovjetunió kelet-európai szatellitállamai közül olyan, amely a Sztálin halálát követő hónapokban annyi jelét mutatta volna a fogyasztásbarát irányba való orientációnak, mint Magyarország. És szintén nincs olyan ország, amely akkora ingazmozgásokat mutatna az ellenkező irányba, mint Magyarország ezekben a napokban.*” Az „új vonal” jellemzésekor a vallás irányába mutatott toleranciát emelték ki, illetve, hogy a miniszterelnök fontosnak tartotta az állampolgárok nyugalmanak és biztonságának elősegítését. „*Természetesen ezeket a szlogeneket nem kell szó szerint venni, de a lakossággal egy idő után valamivel kevésbé brutálisan bántak, mint korábban.*” Nagy Imre bukását Malenkov bukásával kapcsolja össze, mert ezzel Nagy elvesztette szovjet támogatóját a hazai keményvonallal szemben. „*Bukása nem lesz meglepetés, a kommunista felfogás szerint súlyos bűnökkel vádolják.*”³³

Társadalmi tapasztalat: a kollektivizálás életképei

Amíg a Rákosi-korszak kollektivizálási kampányaival kapcsolatban alig található a társadalmi tapasztalatot rögzítő beszámoló, 1956 után a főként a liberálisokhoz és a konzervatívokhoz köthető svédországi sajtó már számos életközeli példát hozott.

³¹ Dagens Nyheter, 1954. augusztus 3. Bakslag i Ungern för „den nya kursen” (Visszalépés Magyarországon az „új kurzusban”).

³² Dagens Nyheter, 1955. március 10. Ungerns regerinschef anklagas för „slapphet” (A magyar kormányfőt gyengekezűséggel vádolják).

³³ Dagens Nyheter, 1955. március 10. Trycket hårdnar i Ungern (A nyomás nehezedik Magyarországon).

Hámori László már idézett írásában felhívta a figyelmet arra, miszerint a Kádár-kormány továbbra is folytatja a kollektivizálást, hogy kielégítse a párt baloldalának igényeit.³⁴ Egy másik cikke hivatkozta ugyan a párthatározatot, amely szerint a termelősövetkezetbe való belépés mindenki számára önkéntes lesz, a folytatás azonban már a „kulákok” ellen indított kampányokkal foglalkozott. „A valóságban százával érkeznek a falvakba a felfegyverzett agitátorok és nem hagyják békén a parasztokat addig, amíg azok nem csatlakoznak. Ha valaki tiltakozni merészel, közbelép a politikai rendőrség.”³⁵

Mindez már korábbi társadalmi tapasztalatra utalt, ugyanis fél évvel azelőtt a konzervatív-liberális *Svenska Dagbladet* a Népszabadságra hivatkozva arról tájékoztatta olvasóit, hogy Nyugat-Magyarországon 1959 februárjában erős kollektivizálási kampány indult. Ennek során Győr-Moson-Sopron megyében 172 falut és 2 várost kollektivizáltak; Veszprémben 158, Vasban 108, Somogyban 40, Baranyában pedig 59 település lett termelősövetkezeti, aminek következtében immár a földművesek 40%-a tartozott a szocialista szektorhoz. Kelet-Magyarországon is zajlott ugyanakkor a kollektivizálás, ennek gyakorlatát tiszaszalkai életképeken keresztül érzékeltették. „Délután káosz uralkodott az egész faluban. A hangosbmondó megszakitás nélkül kiabált, az agitálók házról házra jártak. A naplementével még 21 család csatlakozott, késő éjszaka már az egész falu. Tiszaszalka szocialista termelősövetkezeti faluvá vált.”³⁶ Tiszaszalka kollektivizálását az *Arcanum* adatbázisában fellelhető magyar sajtó már sokkal „sterilebben” ábrázolta.³⁷

1959 szeptemberében a *Svenska Dagbladet* haditudósításokra jellemző szófordulatokkal, úgy mutatta be Magyarországot, mint ahol a Keleti Blokkon belül a legkevésbé kollektivizált a mezőgazdaság. A beszámoló szerint „Kádár János tavasszal új offenzívát hirdetett”, amelynek során a földművesek várhatóan minden rendelkezésükre álló eszközzel harcolnak majd. Kádár egyedülálló sikerként hivatkozta a

³⁴ *Svenska Dagbladet*, 1959. május 17. Stalinisterna har åter övertag i Ungern (Sztálinisták újra átvették a hatalmat Magyarországon).

³⁵ *Svenska Dagbladet*, 1959. október 22. Ungern efter tre år (Magyarország három év múltán).

³⁶ *Svenska Dagbladet*, 1959. május 17. Stalinisterna har åter övertag i Ungern (Sztálinisták újra átvették a hatalmat Magyarországon).

³⁷ Pl. *Kelet-Magyarország*, 1959. február 20. „Nagy általánosságban az jellemzi falusi kommunistáink többségét, hogy nemcsak szavakban helyeslik a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsítását, hanem példát mutatnak, cselekednek, agitálnak ennek érdekében, mint Beregsurányban, Tiszaszalkán, Nyírbogdányban és sok más községben.” Középdunántúli Napló, 1959. február 24. „Szabolcsban a Felső-Tiszaúj népe is elindult a szövetkezeti úton. Először Beregsurány és Tiszaszalka egyéni parasztjai hagyták abba a kisparcellás gazdálkodást, s egy családba tömörültek.” Szabad Föld, 1959. május 17. „Ez év tavaszán a Szabolcs megyei Tiszaszalka termelősövetkezeti község lett. Röviddel e nagy esemény után különös listát állítottak össze, amelyben felsorolták, mi-mindent kíván a falu. Szó ami szó, egész szép volt e kívánságlista. Óvoda, orvoslakás, iskola és még jónéhány hasonló jellegű létesítmény szerepelt rajta. Úgy az első nézésre is a kétmillió forinthoz járt közel, amit kívántak. Azzal érveltek: termelősövetkezeti község lettünk, ennyit csak megérdemlünk. A megyei szervek persze – és tegyük hozzá, hogy helyesen – elutasították ezt a listát.”

kollektivizálás ütemét. Délkelet-Magyarországon (Jugoszlávia közelségében) azonban a földművesek visszautasították „tulajdonuk elvételét”. A cikk részletezte a magyar történeti szakirodalomban azóta már elemzett passzív ellenállási formákat: így azt, hogy Szolnok, Békés és Csongrád megyékben csak úgy csatlakoztak, ha nyáron még megtarthatják birtokukat. Ősszel azonban, miután megbizonyosodtak a „kollektív gazdaság áldásairól”, elálltak szándékuktól. Újszentivánon 88 család, amelyik korábban aláírta a belépési nyilatkozatot, most mégis visszakozott, amire válaszul „*terrorkampány indult meg a földművesek körében.*”³⁸ A Reuters hírügynökségre (és a *Népszabadságra*) hivatkozva írta az újság: „*kommunisták a régi iskolából Békés megyében, Kelet-Magyarországon eltérnek a hivatalos pártvonaltól a mezőgazdaság kollektivizálási kampányban és agresszív, sztálinista módszereket alkalmaznak.*”³⁹

A liberális *Söderhamns Tidning* szerkesztője szerint a kommunista rendszerek olyan társadalmakban jöttek létre, ahol a munkásosztály – Csehszlovákiát leszámítva – csekély méretű volt. A parasztságot igyekeztek ugyan a földreformmal megnyerni, de ez voltaképp ideiglenes állomás volt: a kelet-európai rendszerek mindvégig potenciális ellenségként kezelték a parasztságot. Az *Élet és Irodalom*ban megjelent írás alapján mutatták be a kollektivizálás meginduló hullámát. „*Ménfőcsanakon, ahol születtem, a propagandáról a párt helyi erői gondoskodtak. Néhány embert a tanácsházára hívtak, másokat otthonaikban látogattak meg. A propagandisták először óvatosan azzal kezdték, hogy az időjárásról és világpolitikáról beszéltek, ittak, amivel megkínálták őket, és amikor búcsút intettek, akkor mondták, hogy mi azért jöttünk, hogy a termelészövetkezeti gazdálkodást propagáljuk. Tudnotok kell a dologról, ha szóba kerül. Jó éjszakát!*” Másokat Győrbe, a „Vörös Csillag” szállodába vittek inni, és addig nem engedték el őket, amíg nem ígérték meg a belépést. A nyomásgyakorlás egyéb formáit is rögzítették, így azt, hogy a gyári munkásokat fizetés nélkül küldték haza, hogy beszéljék rá szüleiket a csatlakozásra. „*Nincs egyetlen olyan paraszt sem, aki önszántából csatlakozna a termelészövetkezethez*” – szövegezte a konklúzió.⁴⁰ A parasztság passzív ellenállásáról máshol is olvashatunk, egy rövid beszámoló a földművesek erős polgári tudatával magyarázza a termelészövetkezettel való szembenállást. A diktatúra atmoszféráját érzékelteti, hogy a paraszti ellenállásról számot adó írást egy keretes cikk kísérte, ami egy 1956 miatt börtönbe zárt és kivégzett fiatalokról szóló lista Londonba juttatásáról számolt be.⁴¹

³⁸ *Svenska Dagbladet*, 1959. szeptember 12. Stark ungersk kritik mot kollektivjordbruk (Erős magyar kritika a kollektivizált mezőgazdasággal szemben).

³⁹ *Dagens Nyheter*, 1959. október 7.

⁴⁰ *Söderhamns Tidning*, 1960. április 25. Kollektivisering till varje pris mottot för röd jordbrukspolitik (Kollektivizálás bármilyen áron – ez a mottó a vörös agrárpolitikában).

⁴¹ *Dagens Nyheter*, 1959. december 3.

A mindennapi terror további formáit rajzolja egy Gellénházáról szóló híradás, miszerint hosszú börtönre ítélték kilenc magyar földművest orosz katonák meggyilkolása miatt. Kámán József életfogytiglani, míg a többiek 2–15 év börtönbüntetést kaptak. „*Délnyugat-Magyarország az utóbbi idők legnyugtalanabb szeglete volt, amikor a kommunisták megpróbálták arra kényszeríteni a gazdákat, hogy adják fel magántulajdonukat és csatlakozzanak a kommunista kollektívhez, és ehhez bizonyos esetekben az orosz katonákat hívták segítségül.*” A beszámoló szerint a gazdák azonban ellenálltak: az erőszakos összecsapásban szovjet katonák vesztették életüket.⁴²

A rövid cikk tartalma korrekcióra szorul: a szovjet katonákat 1945 áprilisában gyilkolták meg. A községben ugyanis arra a hírre, hogy az oroszok pincéket törnek fel, többen a szőlőhegyek felé indultak, és máig tisztázatlan körülmények között agyonverték három katonát. Szociálpszichológiai szempontból is figyelemre méltó a tény, hogy a faluban mindenki hallgatott az esetről, így az csak majdnem tizenöt év múltán pattant ki,⁴³ a kollektivizálási kampányok idején. Érdeemes az újságcikket a narratíva alapján vizsgálni: az előzmények nélkül felbukkanó történet beleillett az agitációs kampányok erőszakos miliójébe, a valószínűség és a hihetőség tette a történetet hitelessé. Eldönthetetlen marad a kérdés, hogy ez vajon a narratív megismerési mód⁴⁴ megnyilvánulása, a közhangulat érzékeltetése, vagy pedig éppen a mélyben zajló, valódi magyarázó folyamatok felismerése.

Néhány héttel korábban a *Svenska Dagbladet* is erőszakos cselekményekről adott hírt. Mezőtúron egy kommunista tisztviselő meglőtt egy gazdát, amikor az visszautasította földje átadását. „*Ilyen cselekedetek össznépi ellenállást fognak teremteni a kollektivizálási offenzívájuk ellen*”⁴⁵ – szólt a figyelmeztetés. A magyar szakirodalomban jelenleg még nem feltárt ez az incidens. Mezőtúr azon kevés települések közé tartozott, amelyet már a Rákosi-korszakban teljesen kollektivizáltak. A korabeli szóhasználat „a termelőszövetkezetek megszilárdítása” volt, ami a gyakorlatban hatalmas méretű eladósodottságot jelentett: nem meglepő tehát, ha 1956-ban még ezek a propaganda által hivatkozott téeszek is feloszlottak.⁴⁶ Az

⁴² Hudiksvallstidningen, 1959. október 17. Ryska soldater dödade i Ungern 9 bönder dömda (Orosz katonákat gyilkoltak meg Magyarországon, 9 földművest elítéltek).

⁴³ Káli Csaba: *Zala megye politikai viszonyai 1945 és 1950 között*. Phd-értekezés, 2020, 51. Az 1960 tavaszán meghozott ítélet háborús és népellenes büntett vádjával hosszú börtönbüntetést rótt a vádlottakra. A 2000-es évek elején zajlott perújrafelvételi eljárás során az eredeti ítéletet hatályon kívül helyezték.

⁴⁴ Pléh Csaba: Az elbeszélte történelem a pszichológiában. In: Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény*. Budapest – Piliscsaba, 2007, 51–66.

⁴⁵ *Svenska Dagbladet*, 1959. szeptember 12. Stark ungersk kritik mot kollektivjordbruk (Erős magyar kritika a kollektivizált mezőgazdasággal szemben).

⁴⁶ Cseh Géza: „Minden kényszer nélkül”. A mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakítása Szolnok megyében az 1956-os forradalomtól a kollektivizálás befejezéséig In: Galambos – Horváth: i. m. 87–101.

1959-es újabb kampányok számos konfliktussal jártak, így szárnyra kaphattak a rémhírek. Beszélték, hogy „Mezőtúron és Túrkevéen paraszti zendülés volt, amelynek során a tsz-elnököt meggyilkolták, a rend helyreállítása érdekében szovjet katonák beavatkozására volt szükség.”⁴⁷ Érdemes ugyanakkor figyelembe venni, hogy az 1956-os atrocitásokkal ellentétben a kollektivizálás során a bármelyik féllel szembeni erőszak tabu maradt, hiszen nem lett volna összeegyeztethető a rendszer által közölt önképpel. Így még akár a halálos kimenetelű konfliktusok köré is a hallgatás falát építették.⁴⁸

1960 őszen szó szerint ugyanazt a cikket hozta a centrumhoz tartozó *Hudiksvalltidningen*⁴⁹ és a liberális *Svenska Dagbladet*.⁵⁰ A beszámoló szerint két év óta „kemény és energikus kollektivizálási kampány” folyik Magyarországon, amelyet sokszor kísérték erőszakos cselekmények. A magyar kormány szerint már a gazdaságok 75%-a volt állami tulajdonban, míg a nyugati megfigyelők 40 és 50% közé tették ezt az arányt. Az eltérés oka, hogy a földművesek belépése sok esetben csak papíron valósult meg. Hozzá kell még ehhez venni, hogy sok megyében, ahol a kollektivizálás már előrehaladt, a hatóságok elégedetlenek voltak az eredménnyel, mert rossz volt a termés, a téesz-dolgozók pedig nem tettek meg mindent a sikerért. Mindez visszaköszönt a *Svenska Dagbladet* egyik cikkében is, amely a *Társadalmi Szemlére* és a *Népszabadságra* hivatkozva azzal zárta sorait, hogy a jelenleg még gyenge termelősövetkezetek gazdasági és politikai segítséget kapnak majd.⁵¹

A kollektivizálás 1961-es mérlegének megvonása során kiemelték viszont, hogy „1959 őszen Kádár a Kreml utasítására megkezdte az erőltetett kollektivizálást”, és 1961. június 1-jén Dobi István büszkén jelenthette be, miszerint a mezőgazdaság 97%-a már állami tulajdonban van, az állapotok ellenben korántsem idilliek. A „régii agrárországban” romlott a gabona-, a hús- és a zöldségellátottság. A jövő nagy kérdése Magyarország számára éppen a kollektivizált mezőgazdaság működése lesz.⁵²

⁴⁷ Varga Zsuzsanna: *Modelltranszferek Keletről és Nyugatról: mezőgazdasági termelősövetkezetek Magyarországon (1949–1989)*. Akadémiai nagydoktori értekezés, 2014, 205.

⁴⁸ Pl. Káli Csaba: Bekerítés és társadalmi ellenállás. A parasztság kollektivizálása Zalában az 1956-os forradalom után. In: Galambos István – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, Budapest, 2019, 135–149.

⁴⁹ *Hudiksvalltidningen*, 1960. december 1. Ökad kollektivisering av Ungerns jordbruk (Magyarország mezőgazdaságának fokozott kollektivizálása).

⁵⁰ *Svenska Dagbladet*, 1960. november 30.

⁵¹ *Dagens Nyheter*, 1960. november 30. Total kollektivisering av Ungerns jordbruk. Landets alla bönder under skärp kontrol (A magyar mezőgazdaság teljes kollektivizálása. Az ország összes földművelője erős állami ellenőrzés alatt).

⁵² *Dagens Nyheter*, 1961. október 29. Ungern fem år efter revolten. Kommunistregeringen har tagit på glacedhandskar (Magyarország öt évvel a forradalom után. A kommunista kormány enyhít a vasmarkon).

A Kádár-korszak alakuló képe

A Kádár-korszak svéd sajtóképének alakulásával kapcsolatban beszédek az illusztrációk is. Hámori László 1959-es beszámolóját a vasfüggönyt Marienbergnél erősítő osztrák katonák képe kíséri. Az évfordulós cikk szerint Magyarország iránt háttérbe szorult a nemzetközi érdeklődés, és az „*ember csalódottan veszi tudomásul, hogy Magyarországon a kommunistáké a hatalom, és a magyar népnek semmilyen segítség nem nyújtható.*” A külügyminiszter, Sík Endre ugyanakkor azt nyilatkozta: „*Ma jobban élnek a magyarok, mint bármikor történelmükben.*” Ezt Hámori is elismerte, mivel Budapesten az emberek jól öltözöttek, mindenféle termék kapható (nem úgy, mint Bulgáriában vagy Romániában). Leírja ugyanakkor, hogy továbbra sincs amnesztia – a híres írók: Háty Gyula és Déry Tibor azért ülnek még mindig börtönben, mert Rákosi ellen írtak, akinek felelősségét a sztálinista módszerek alkalmazásában a mostani kormány is elismeri. A cikk név szerinti listát közöl az abban az évben letartóztatottakról: budapesti, pécsi, miskolci és nagykanizsai lakosokról, akik munkások és értelmiségiek, mind fiatalok. Tévedés lenne azt hinni, hogy a rendszer pacifikálásra törekszik; Kádár példával akar szolgálni a többi szatellitállamnak is: Rákosinak nem sikerült a mezőgazdaság kollektivizálása, Kádár ezt 1965-ig végre akarja hajtani, miközben további iparosítást és életszínvonal-emelést ígér.⁵³

Korábbi cikkében Hámori arról írt, hogy Kádár folyamatosan navigál pártja frakciói között, és nem tudja függetleníteni magát a sztálinisták befolyásától. Noha sokan amnesztiát vártak április 4-e kapcsán, ez nem csak elmaradt, de Bali Sándor és Rác Sándor életfogytiglani börtönbüntetést kaptak a munkástanácsokban vállalt szerepükért. A magyarországi sajtó hallgatott azokról az újpesti munkásokról is, akik közül tízet halálra ítélték 1956-os szerepük miatt. Hámori részletezi az egyházat érintő hátrányokat is, így azt, hogy nem nevezhetnek ki papot, a papképzést pedig felszámolták. A sztálinisták erősödése a rendőrség szintjén is jelentkezett: többször vizsgálták azokat, főleg idős szülőket, akiknek Nyugaton élt rokonuk. A pletykák szerint Kádár János emiatt a baloldali frakció miatt a távozását tervezte, ám a baloldal fő emberei (Apró Antal, Marosán György és Kiss Károly) nem voltak elég erősek a centrum megtöréséhez, inkább csak Prága és Moszkva támogatására számíthattak.⁵⁴

A Kádár-kép kedvezőbbé válása a hatvanas évek elejétől már érzékelhető. Számos tényező mellett közrejátszhatott ebben vezető svéd értelmiségiek megengedőbb attitűdje a kommunista rendszerekkel szemben. A *Svenska Dagbladet* karikatúrája éppen arra az ellentmondásra hívta fel a figyelmet, hogy a Nemzetközi Lenin békedíjas Artur Lundkvist (1906–1991) svéd író számonkérte a demokrácia

⁵³ *Svenska Dagbladet*, 1959. október 22. Ungern efter tre år (Magyarország három év múltán).

⁵⁴ *Svenska Dagbladet*, 1959. május 17. Stalinisterna har åter övertag i Ungern (Sztálinisták újra átvették a hatalmat Magyarországon).

hiányát Spanyolországon, Dél-Koreán vagy éppen Dél-Afrikán, miközben a vasfüggöny keleti oldaláról megfedkezett. A karikatúra rabláncon, koncentrációs táborra hasonlító körülmények között ábrázolta Romániát, Bulgáriát, de a központi alak Magyarország volt.⁵⁵

A *Dagens Nyheter* 1961-es összefoglalója a változásokat hangsúlyozta, kiemelve, hogy sok minden javult az 1956 előtti időkhöz képest. Az átlagkereset növekedett, a Vörösmarty téren Gerbaud cukrászda üzemel, sült gesztenye illata teremt romantikus hangulatot a főváros 19. századi épületei között. A Kádár-rendszer anyagi nehézségekkel néz szembe, amelyeket egyelőre orosz hitelekkel hidaltak át. A Rákosi-korszakhoz képest a viszonyok liberalizálódtak, „a korbácsot mosolygó attitűd mögé rejtették”. A magyar népet polgári mentalitás jellemzi, ami abban a vágyban nyilvánul meg, hogy hagyja őket békén a kormány. Igaz, hogy az ÁVÓ sötét autói eltűntek, és nincs már 25–30 ezer politikai fogoly sem, de még mindig nyolcezer ember ül börtönben politikai okok miatt.⁵⁶

Ifjabb Markos Imre (1932–2013) magyarországi beszámolója már a kádári propaganda kétoldalas tükröződése volt a szociáldemokrata *Aftonbladet* című lapban. Osztrák határőrök helyett új épületek, autók, táncoló fiatalok és Tóth Etelka modell szolgáltak életképül. A futball-szakkomentátorként ismert szerző apja, idősebb Markos Imre (1908–1960) válogatott labdarúgó 1950-ben emigrált Svédországba.⁵⁷ Fiának Magyarországról alkotott benyomásai a kora Kádár-korszak mérlegét is jelentették, kimondatlanul elhatárolódva mind a Rákosi-rezsimtől, mind az 1956-os forradalomtól. A beszámoló szerint az emberek olasz divat szerint öltöznek, a mozik nyugati filmeket vetítenek (de nem B-kategóriásokat), a fiatalok twisztelnek, a Nemzeti Galéria pedig vallási témájú képeket állít ki, a „magyar Dalí”, Csontváry műveit. A boltokban árubőség; az ember olvashatja Shaw, Fitzgerald, Dürrenmatt és Steinbeck műveit is, sőt némely szállodában a *Times* és a *Südwestdeutsche Zeitung* is rendelkezésre áll. Még politikai viccet is mesélhetnek – ment tovább, és azonnal meg is osztott egyet. „A jereváni rádió egyik betelefonálója megkérdezi, hogy lehetséges volna-e bevezetni a kommunizmust Svédországban. A válasz: igen. De mi haszna lenne?” A rendszer értékelésekor kitért arra, hogy Rákosi idején elnyomás volt, most viszont a kelet-európaiak közül a legszabadabb ország Magyarország. Ebben szerepe lehet nemcsak 1956-nak, hanem annak, hogy az áldozatot követelő feladatokat (államosítás, kollektivizálás) elvégezték.⁵⁸

⁵⁵ *Svenska Dagbladet*, 1960. május 3. En författare och hans samvete (Egy író és a lelkiismerete); Träden och skogen (A fák és az erdők).

⁵⁶ *Dagens Nyheter*, 1961. október 29. Ungern fem år efter revolten. Kommunistregeringen har tagit på glaciéhandskar (Magyarország öt évvel a forradalom után. A kommunista kormány enyhít a vasmarkon).

⁵⁷ *Hajdú-Bihari Napló*, 1962. július 29.

⁵⁸ *Aftonbladet*, 1963. december 21. Ungern just nu: Svensk standard ersätter frasererna (Magyarország most: a frázisokat svéd standardok váltják fel).

Lényegében négyéves időtávban is látható, miként fordult pozitívrá a Kádár-korszak megítélése. Mint azonban már ez a néhány cikk is illusztrálja, ez jellemzően a nyíltabb elnyomásban élő többi szocialista országgal összevetésben, illetve a fővárosi életképek turisztikai jellegű ábrázolásával valósult meg, amiben vélhetően nem kis szerepet játszott a magyar állam propagandagépezete sem.

Összefoglaló gondolatok

A „hosszú ötvenes évek” svéd sajtójának áttekintésekor érdemes azt a kérdést a középpontba állítani, hogy a kollektivizálás kinek a sikere, kinek a nézőpontjából mutatták be az eseményeket. A kommunista cikkek a párt vezetőségével azonosították az ország történelmét. Az események elbeszélése tárgyilagosnak tűnhet (a propaganda terminusait – például kulákok, reakciók – elvéve használták), ám valójában steril volt és hiányoztak a többségi társadalom megélései, nem hoztak életközeli példákat. Elmondható, hogy lényegében a hivatalos propagandát mondták vissza, ám annak agitációs vonulata nélkül. Ebben a narratívában a kommunista párt tizenöt éve egyértelmű sikertörténet, a Horthy-korszak elnyomása után folyamatos felemelkedés.

A liberális és konzervatív sajtó is sok esetben pártsajtóra, főként a *Népszabadság* információra támaszkodott. (Még ha az *Arcanum*-keresés nem is tudta feltárni ezek konkrét forrását.) Igaz, hogy külföldi cikkeket is átvettek (London, Párizs, Bécs), ám a kollektivizálást főként azért tudták a kommunista sajtónál komplexebben értékelni, mert soraikban bukkantak fel a magyarul tudó, a diktatúráról személyes tapasztalatokkal bíró szerzők. Nekik köszönhető, hogy az 1959 és 1961 közötti kollektivizálási kampányban rögzítették az erőszak létét.

Érdemes lenne azt vizsgálni, hogy az újságírói toposzok miként éltek tovább a későbbi historiográfiában. Látható, hogy a legtöbb tudósításban korán kimondták a Rákosi-rendszer erőszakosságát, míg a Kádár János alatt indított tévesztés ismertetése során inkább túlkapasokról számoltak be. Nagyon fontos ugyanakkor, hogy az erőszakról még így is, konkrét helyek és esetek ismertetésével tudósítottak (Gellénháza, Mezőtúr, Tizaszalka, Ménfőcsanak). Vagyis nem pontos teljes érdektelenséggel vádolni a nyugati (vagy legalábbis svéd sajtót). Mint a Kádár-korszak alakuló képe kapcsán láthattuk, a hatvanas évek elejétől ezeket a negatív eseményeket felülírta a propaganda pozitív üzenete. Míg 1956 évekig tematizálta a Magyarországról szóló sajtóhíreket, a kollektivizálás során ez az állapot nem maradt fenn. Továbbgondolásra érdemes, hogy vajon a hősök hiánya, a nagyvárosra koncentrálo újságírás vagy egyéb tényező állt ennek hátterében.

“HUNGARIAN MIRACLE” OR “THE OLD SCHOOL”? Hungarian Collectivization in the Swedish Press (1948–1967)

It was seldom mentioned that the collectivization of agriculture between 1948 and 1961 was the last collective trauma suffered by the Hungarian society. Contemporary party press hindered the publicity for traumatic social experiences and promoted the modernization narrative with the highlight of communist merits in raising the standards of living for the masses. Articles in the Swedish press seem to be appropriate to illustrate the events of collectivization. Sweden was a neutral and democratic country with press pluralism that could share both pro- and anti-communist narratives. Although the Hungarian government emphasized that violent agitation was characteristic only before 1956 – and it was frequently repeated by the Swedish leftist journals, several events presented in liberal and conservative journals contradict this sterile narrative.